

**In het belang van
het defensiepersoneel**

Loyaliteit kent haar grenzen

AFMP

Woerden, 30 oktober 2013

In het belang van het defensiepersoneel

Loyaliteit kent haar grenzen

Een respondent:

*Keer op keer wordt beloofd: "Dit was de laatste bezuinigingsronde. Vanaf nu gaan we opbouwen".
Hoe vaak hebben we dat moeten horen.*

Een respondent:

*Klaar met de eindeloze herhalingen van opvolgende Ministers die "met pijn in het hart" snijden in
Defensie en telkens weer opbouwperspectief beloven, wat keer op keer weer niet nagekomen wordt.
Vertrouwen is op deze manier onmogelijk (zie kader)*

Tegelijk realiseer ik (= Jeanine Hennis-Plasschaert) mij: de krijgsmacht staat op erg dun ijs. Als we niet oppassen, zakken we er doorheen. De grenzen wat Defensie aan kan, zijn bereikt. (Volkskrant, 18 september 2013)

Als het volgende kabinet nog meer bezuinigt op Defensie wordt het Nederlandse leger "invalide". Daarvoor heeft demissionair minister Hillen vanochtend gewaarschuwd. (NRC, 13 augustus 2012).

Minister Kamp van Defensie vindt verder bezuinigen op de krijgsmacht niet acceptabel. De uitgaven voor het leger moeten ten minste met de inflatie meestijgen....(Volkskrant, 2 maart 2004)

Verdere verkleining van de krijgsmacht vindt de VVD-minister Voorhoeve ondenkbaar na de recente reorganisatie en inkrimping (Trouw, 12 december 1997)

Inhoudsopgave

Inleiding	1
Hoofdstuk 1 De onderzoekspopulatie	2
Hoofdstuk 2 Onderzoeksresultaten	
2.1. Bezuinigingen	4
2.2. Bezuinigingen in het algemeen	4
2.3. Bezuinigingen en de Nederlandse samenleving en politiek	6
2.4. Bezuinigingen en de (top)leiding van Defensie	7
2.5. Bezuinigingen en werken bij Defensie	9
2.6. Vergelijking van de verschillende groepen	13
Hoofdstuk 3 Conclusies en aanbevelingen	14

Inleiding

In de reactie van de AFMP op de Defensienota "*In het belang van Nederland*" gaf de AFMP op Prinsjesdag 2013 al aan dat het vertrouwen van het Defensiepersoneel in de Defensieleiding en de politiek zorgwekkend is. Ook tijdens de rondetafelconferentie op 2 oktober 2013 heeft de voorzitter van de AFMP aan de Vaste Kamercommissie voor Defensie hetzelfde geluid laten horen. De signalen die toen zijn afgegeven waren gebaseerd op de vele reacties die de AFMP kreeg van de leden.

Op Prinsjesdag is de AFMP gestart met een onderzoek onder haar leden, en heeft daarbij ook niet-leden de gelegenheid gegeven hun mening te laten horen. Daarmee wil de AFMP opnieuw duidelijk maken dat juist het actief dienende defensiepersoneel de minister en de politiek het b st duidelijk kan maken hoe zij denken over de bezuinigingen, over hun arbeidsvreugde, over hun toekomst bij Defensie en over het vertrouwen in de top van Defensie en de politiek.

Daarnaast heeft de AFMP de afgelopen weken leden gesproken op defensielocaties en bijeenkomsten van kaderleden bijgewoond. De uitkomsten van deze gesprekken bevestigen het beeld van de enquête.

In hoofdstuk 1 wordt de onderzoekspopulatie beschreven, terwijl in hoofdstuk 2 de resultaten worden gepresenteerd. In hoofdstuk 3 tenslotte worden conclusies getrokken en aanbevelingen geformuleerd.

Hoofdstuk 1 De onderzoekspopulatie

Voor een nadere uiteenzetting over de onderzoekspopulatie wordt verwezen naar bijlage A.

In totaal hebben 1057 personen de vragenlijst ingevuld. Van 124 militairen met de leeftijd van 56 jaar en ouder kon niet worden vastgesteld of deze groep al de dienst had verlaten (zie bijlage A), zodat deze groep buiten de onderzoeksresultaten is gehouden. Voor de resultaten van deze enquête is daarom gebruik gemaakt van 933 respondenten. Dit betreft:

- de groep militairen tot en met 55 jaar t.w. 810 personen
- het burgerdefensiepersoneel van alle leeftijdscategorieën t.w. 123 personen

Bij de controle van de onderzoeksgroep met de totale populatie bij Defensie is aansluiting gezocht bij de personeelsrapportage van het ministerie van Defensie van 9 april 2013 (TK 33400 X, nr. 73).

Een medewerker van de afdeling sociologie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam heeft de statistische verwerking en analyse van de gegevens uitgevoerd.

Tabel 1. Verdeling van de militairen naar categorie

Defensieonderdeel	Aantal	Percentage	TK 33400 X 1 jan 2013	TK 33400 X in %
Officieren	265	33,0	9821	22,5
Onderofficieren	445	55,5	19.911	45,5
Manschappen	92	11,5	13985	32,0
Totaal	802 ¹	100,0	43717	100,0

Bij de onderzoeksgroep is een grote ondervertegenwoordiging van de groep "manschappen", waardoor de beide andere groepen relatief gezien oververtegenwoordigd zijn.

Tabel 2. Verdeling van de aantallen respondenten naar ressort en burger/militair in relatie tot de personeelsrapportage Defensie (in %)

Defensieonderdeel	Militairen	Burgers	Totaal (N=933)	TK 33400 (N=61569)
BS	1,5	2,4	1,6	3,1
CDC	6,5	43,1	11,3	19,0
CLAS	47,3	24,4	44,3	34,6
CLSK	24,9	5,7	22,4	13,0
CZSK	13,2	6,5	12,3	12,8
DMO	3,7	16,3	5,4	3,4
KMar	2,9	1,6	2,7	10,2
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0

In de vergelijking met de personeelsrapportage van Defensie valt op dat de respondenten bij de KMar sterk ondervertegenwoordigd zijn. Twee factoren verklaren mogelijk dit verschil. Een groot deel van de KMar-populatie is lid van de Marechausseevereniging en de Koninklijke Marechaussee zelf is de laatste jaren relatief weinig door de bezuinigingen geraakt.

Tabel 3. Verdeling van de aantallen respondenten naar leeftijd en burger/militair (in %)

Leeftijd	Militairen	Burgers	Totaal
< 25 jaar	8,6	0,8	7,6
26 – 35 jaar	23,8	16,3	22,8
36 – 45 jaar	22,4	24,4	22,7
46 – 55 jaar	45,2	38,2	44,3
56 jaar en meer	0,0	20,3	2,7
Totaal	100,0	100,0	100,0

¹ Acht personen hebben deze vraag niet ingevuld.

Er kan geen vergelijking naar leeftijd worden gemaakt omdat de leeftijdscohorten tussen de onderzoeksgroep en personeelsrapportage in de Kamerbrief verschillend zijn. Wel kan worden vastgesteld, dat zowel bij burgers als ook bij militairen de leeftijdscohorten onder de 35 jaar relatief gezien ondervetegenwoordigd zijn. Tevens is de groep militairen van 56 jaar en ouder om onderzoekstechnische redenen (zie bijlage A) buiten de onderzoeksgroep gehouden.

Tabel 4. Verdeling van de aantallen respondenten naar lidmaatschap en burger/militair

Lidmaatschap	Militairen	Burgers	Totaal
Lid van de AFMP	67,4	42,6	64,1
Lid van een andere vakbond	25,2	34,4	26,5
Geen lid	7,4	23,0	9,4
Totaal	100,0	100,0	100,0

Tabel 4 laat zien dat het overgrote deel van de respondenten bij de AFMP of een andere vakbond is aangesloten. Bij burgers is 23% van de respondenten van geen enkele vakbond lid.

Hoofdstuk 2 Onderzoeksresultaten

2.1. Bezuinigingen

Gedurende opeenvolgende kabinetten wordt de krijgsmacht geconfronteerd met ingrijpende bezuinigingen. Deze bezuinigingen hebben in al die jaren grote invloed gehad op de inrichting, sturing en structuur van de defensieorganisatie.

Het beeld dat de samenleving van Defensie heeft en de grondhouding van de politici op Defensie is in de afgelopen jaren sterk veranderd. Het ontbreken van maatschappelijk draagvlak maakt Defensie daarmee een gemakkelijke prooi voor bezuinigingen.

Defensiepersoneel zelf, en dan met name die groepen die reeds opeenvolgende bezuinigingen hebben meegemaakt, worden het hardst geraakt. Dit personeel staat steeds weer klaar om hun taak (ook buiten Nederland) te vervullen maar tegelijkertijd wordt dit personeel bijna verlamd door de voortdurende onzekerheid over hun baan bij Defensie.

In dit hoofdstuk zal nader worden ingegaan op

- de bezuinigingen in het algemeen (2.2.)
- bezuinigingen en de samenleving/politiek (2.3)
- bezuinigingen en de (top)leiding (2.4)
- bezuinigingen en werken bij Defensie (2.5)

Bij de diverse onderwerpen worden niet alleen de resultaten van de gesloten vragen in tabelvorm weergegeven, maar worden in een kader ook enkele treffende uitspraken van de respondenten weergegeven. Deze uitspraken komen voort uit de uitgebreide reacties die de AFMP bij de vragenlijst mocht ontvangen.

2.2. Bezuinigingen in het algemeen

Aan de respondenten is gevraagd in hoeverre zij begrijpen dat op Defensie fors moet worden bezuinigd.

Tabel 5. Ik heb er begrip voor dat Defensie fors moet bezuinigen (in %)

	Militairen	Burgers	Totaal
Helemaal mee eens	2,0	3,3	2,1
Mee eens	6,0	4,1	5,7
Neutraal	7,0	6,5	7,0
Mee oneens	39,0	41,5	39,4
Helemaal mee oneens	46,0	44,7	45,8
Totaal	100,0	100,0	100,0

Meer dan 85% van de respondenten heeft er totaal geen begrip voor dat Defensie fors moet bezuinigen. Slechts een zeer gering percentage t.w. 7,8% heeft begrip voor de forse bezuinigingen bij Defensie.

In het onderzoek "Effecten bezuinigingen op het personeel" (blz. 10) uitgevoerd door het Dienstencentrum Gedragswetenschappen had in 2012 nog 35% (volledig) begrip dat Defensie fors moest bezuinigen.

- *Dit gaat nu al tientallen jaren door, en dit is gewoon de kaasschaafmethode toepassen. Niks plannen, gewoon cijfertjes halen en boekhouders tevreden stellen...ONGELOOFLIJK!*
- *Ik ben de plattitudes van "het vet is van het bot" en dergelijke meer dan beu. Ze zijn daarnaast volkomen ongeloofwaardig geworden.*
- *Als je aan de ene kant een kazerne sluit en aan de andere kant een nieuwe kazerne gaat bouwen, dan snap ik niet wat er bezuinigd wordt!*
- *Op het AOCS in Nieuw-Milligen zijn de laatste jaren nog diverse gebouwen neergezet en nieuwe systemen worden op dit moment nog ingebouwd (SAS en ACS) wat miljoenen aan investering heeft gekost en die nu over een paar jaar naar de schroothoop kunnen.*
- *Het verplaatsen van groot onderhoud helicopters van Gilze-Rijen naar Woensdrecht is geen bezuiniging. .... Echter het plan wordt gewoon doorgedrukt.*
- *Door de bezuinigingen zijn er haast geen reserve onderdelen beschikbaar waardoor je veel voertuigen niet kunt afmaken, wat resulteert in veel dubbel werk.*
- *Ik werk op de vliegbasis Leeuwarden. En ik vind het gewoon schrikbarend, dat we oude vrachtwagens moeten kannibaliseren, omdat er geen onderdelen zijn. Dit gebeurt dus ook al jaren met de F16's.*

Tabel 6. Ik weet wat de gevolgen van de bezuinigingen zijn voor mijn eenheid/afdeling (in %)

	Militairen	Burgers	Totaal
Helemaal mee eens	15,8	17,9	16,0
Mee eens	37,2	29,3	36,2
Neutraal	12,4	8,1	11,8
Mee oneens	23,2	25,2	23,5
Helemaal mee oneens	11,4	19,5	12,5
Totaal	100,0	100,0	100,0

Iets meer dan de helft van de respondenten (50,2%) weet wat de gevolgen van de bezuinigingen op de eenheid/afdeling hebben. Tegelijkertijd is meer dan eenderde (36%) onwetend over de gevolgen.

Ten opzichte van het eerdergenoemde onderzoek van het Dienstencentrum Gedragswetenschappen is er sprake van een toename. Toen (2012) wist slechts 35% wat de gevolgen waren voor de eigen eenheid/afdeling.

Tabel 7. Wanneer verwacht u dat de volgende ingrijpende bezuinigingen op Defensie zullen plaatsvinden. (in %)

	Militairen	Burgers	Totaal
Binnen 2 jaar	81,4	82,9	81,6
Binnen 3 jaar	12,2	12,2	12,2
Binnen 4 jaar	3,0	3,3	3,0
Binnen 5 jaar	3,4	1,6	3,2
Totaal	100,0	100,0	100,0

Ruim 80% van de respondenten gaat ervan uit dat binnen twee jaar de volgende ingrijpende bezuinigingen op Defensie plaatsvinden.

- *Ik heb ook niet het idee dat dit de laatste bezuinigingsronde is, alhoewel men zegt dat dit echt het laatste is, maar dit zegt men elke keer!!! Ik heb voor het eerst in mijn loopbaan het gevoel dat ik blij ben als ik met FLO ga.*
- *Het zou me niets verbazen als er volgend jaar toch weer gekort wordt op Defensie, ik verwacht eigenlijk van wel.*
- *Het vertrouwen van de overheid als werkgever is weg. Een vraag die veel mensen zich stellen is wanneer de volgende bezuinigingsronde komt en wie er dan aan de beurt is.*

2.3. Bezuinigingen en de Nederlandse samenleving en de politiek

Aan de respondenten is gevraagd aan te geven in hoeverre de bezuinigingen de veiligheid van Nederland op het spel zetten (tabel 8) en of de respondenten vertrouwen hebben in de besluitvorming van de politiek over Defensie (tabel 9).

Tabel 8. De bezuinigingen zetten de veiligheid van Nederland op het spel (in %; N=)

	Militairen	Burgers	Totaal
Helemaal mee eens	53,7	52,9	53,7
Mee eens	36,9	36,6	36,9
Neutraal	4,0	4,9	4,1
Mee oneens	3,5	2,4	3,3
Helemaal mee oneens	1,9	3,2	2,0
Totaal	100,0	100,0	100

Naar het oordeel van 90% van de respondenten zetten de bezuinigingen de veiligheid van Nederland op het spel. Slechts 5,3% is van mening dat de veiligheid van Nederland niet op het spel wordt gezet.

- *Waar eens de veiligheid gegarandeerd kon worden 24 uur per dag, 7 dagen per week, weet ik uit ervaring dat we op dit moment niet meer in staat zijn 24 uur te dekken ten tijde van crisis in eigen land.*
- *Krijgsmacht kleiner, maar blijft breed inzetbaar. De toekomstige krijgsmacht is operationeel duurzaam, betaalbaar, toekomstbestendig en internationaal inpasbaar. Dit berust niet op de waarheid, dit is niet mogelijk.*
- *Misschien is het wel eens tijd om gewoon in Den Haag aan te geven, leuk dat u dit wilt, maar we kunnen het niet, daar hebben we te weinig mensen en materiaal voor over.*
- *Ik vraag mij ten eerste af hoe wij de operationele inzet nu op peil gaan houden dan wel inrichten met onze huidige en komende capaciteit.*
- *De beschikbaarheid van reserveonderdelen is schrijnend. En tevens de staat van ons materieel. Er is meer kapot dan heel. Als wij met het materieel waarmee wij dagelijks werken op missie zouden gaan zouden we de poort niet uitgaan. Met andere woorden: ik zou niet met dit leger meer op uitzending gaan.*
- *Ondanks de goede werksfeer hebben mensen binnen Defensie een gegronde angst dat de uiteindelijke organisatie zodanig wordt uitgekleeft dat niet veilig kan worden gewerkt door de hoge operationele inzet in combinatie met het aanwezige personeel en het beschikbare budget.*

Tabel 9. Ik heb vertrouwen in besluitvorming van de politiek over Defensie (in %)

	Militairen	Burgers	Totaal
Helemaal mee eens	0,3	1,6	0,4
Mee eens	0,8	0	0,7
Neutraal	3,5	1,6	3,2
Mee oneens	26,2	24,6	26,1
Helemaal mee oneens	69,2	72,1	69,6
Totaal	100,0	100,0	100,0

Bijna alle respondenten (95,7%) hebben geen enkel vertrouwen in de besluitvorming van de politiek over Defensie.

- *Helaas versterkt de overheid met name de Tweede Kamer dat beeld naar de bevolking, door bijvoorbeeld ons materieel "dure speeltjes" te noemen.*
- *Defensie en de politiek moeten ervoor zorgen dat Defensie weer als volwaardig op de kaart wordt gezet en niet als geldverslindende organisatie is.*
- *Zolang als politiek Den Haag in die wensdroom wereld blijft leven zien ze ook niet in dat er niet nóg meer bezuinigd kan worden.*
- *Wat te doen? Wanneer komt de tijd dat we tegen de politiek zeggen: we gaan niet meer op uitzending.*
- *We hebben het personeel en de middelen niet meer om alle taken waarmee de politiek ons opzadelt veilig uit te kunnen voeren. EINDE OEFENING.*
- *Je kunt niet blijven bezuinigen als je niet gaat snijden in het takenpakket. Ik werk voor de NAVO en ik schaam mij voor mijn eigen land als het gaat om de genomen politieke beslissingen.*
- *Omdat de politiek de ambities van Defensie op een te hoog niveau legt, worden de tekorten op de exploitatie afgewenteld op het personeel.*

2.4. Bezuinigingen en de top(leiding) van Defensie

Aan de respondenten is gevraagd in welke mate zij vertrouwen hebben in de hoogste leiding van de Defensie, waarbij een onderscheid is gemaakt tussen de top van het eigen defensieonderdeel (tabel 10) en de top van Defensie (tabel 11).

Tabel 10. Ik heb vertrouwen in de top van mijn eigen defensieonderdeel (in %)

	Militairen	Burgers	Totaal
Helemaal mee eens	4,2	4,1	4,2
Mee eens	23,8	11,4	22,2
Neutraal	24,7	23,6	24,5
Mee oneens	30,5	26,8	30,0
Helemaal mee oneens	16,8	34,1	19,0
Totaal	100,0	100,0	100,0

Van de respondenten heeft 49% geen vertrouwen in de top van het eigen defensieonderdeel. Daarbij hebben burgers minder vertrouwen in die top dan de militairen t.w. 60,9% versus 47,3%.

- *We hebben meer dan 100 generaals, maar niet één maakt zich werkelijk hard voor behoud van personeel en capaciteiten. Iedere keer weer schuift men weer heel gemakkelijk mee met de nieuwe 'noodzakelijke' maatregelen.*
- *Het altijd maar volhouden dat de legerleiding wel zal weten wat ze doen wordt pijnlijk duidelijk als alleen de generaals bd hun mening durven te geven en de zittende leiding het woord loyaliteit in hun mond durft te nemen.*
- *Onmenselijk en onverantwoordelijk om de jarenlange onzekerheid voort te laten duren. De leiding van de defensieonderdelen verwijzen wederom naar de bonden om een statement te maken. Zelf lijken ze het lef er niet meer voor te hebben. De angst voor de eigen positie regeert. Na 33 jaar begin ik mijn loyaliteit te verliezen.*
- *Onze legerleiding leeft nog in het verleden! Heeft geen visie op de toekomst anders dan vanuit een historische gedachte. Zolang dat niet veranderd zal er steeds opnieuw worden bezuinigd.*
- *De top verwacht dat het hogere onderofficierskader de lagere rangen blijft motiveren, stimuleren en activeren, want zij zijn de steunpilaar van "de officier". Maar hoe kan de top zo iets verwachten als diezelfde top de motivatie en stimulatie bij die groep weghaalt.*

Tabel 11. Ik heb vertrouwen in de top van Defensie (in %)

	Militairen	Burgers	Totaal
Helemaal mee eens	1,7	3,3	2,0
Mee eens	11,9	7,4	11,3
Neutraal	22,6	17,2	21,9
Mee oneens	33,8	34,4	34,0
Helemaal mee oneens	30,0	37,7	31,1
Totaal	100,0	100,0	100,0

Het vertrouwen in de top van Defensie is lager dan de resultaten bij de top van het defensieonderdeel.

Zo'n 65% heeft geen vertrouwen, waarbij ook hier het vertrouwen van de burgers lager is dan dat van de militairen.

- *De top zou actie moeten ondernemen als ze de mogelijkheid ertoe hebben en niet als men het zinkende schip heeft verlaten.*
- *Hoe gaat de defensietop ervoor zorgen dat zij de financiën onder controle houden. De mensen die dat tot nu toe hebben gedaan blijken daartoe niet in staat en daar heb ik geen enkel vertrouwen in.*
- *Ik ben van mening dat er vooral in de top verkeerde beslissingen gemaakt worden waardoor de onderbouw moet lijden.*
- *Ontbreken van het vertrouwen komt doordat er geen concrete visie wordt uitgedragen.*
- *Wij als uitvoerende leden van de krijgsmacht verdienen een bestuursstaf die pal voor ons staat in plaats van telkens weer de bezuinigingen af te wentelen op de drie operationele commando's.*
- *De top van Defensie durft geen knopen door te hakken voor een echte toekomst. Daar moet de visie worden geschreven. Er wordt teveel vastgehouden aan oud denken, en er is geen generaal die dat durft te doorbreken. De minister en de SG zijn onmachtig om dit te doen.*

Tabel 12. De top van Defensie weet wat er leeft op de werkvloer (in %)

	Militairen	Burgers	Totaal
Helemaal mee eens	1,1	3,3	1,4
Mee eens	12,2	5,7	11,4
Neutraal	18,6	14,6	18,1
Mee oneens	38,2	30,9	37,2
Helemaal mee oneens	29,9	45,5	31,9
Totaal	100,0	100,0	100,0

Van alle respondenten is bijna 70% van mening dat de top niet weet wat er leeft op de werkvloer. Bij militairen is dat bijna 68% en bij burgers meer dan 76%.

- *Daarnaast is er een laag ontstaan die beleid schrijft zonder een actueel beeld van de eenheden en het werk te hebben.*
- *De leiding van dit bedrijf heeft óf geen kennis hiervan óf steekt bewust zijn hoofd in het zand en kijkt de andere kant op. Ze regelen het gewoon heel goed voor henzelf!*
- *Dat de top weet wat er op de vloer speelt wil niet zeggen dat ze daar rekening mee houden.*
- *De top neemt beslissingen, maar men weet totaal niet hoe het er in de praktijk aan toe gaat.*

Tabel 13. De minister van Defensie weet wat er leeft op de werkvloer (in %)

	Militairen	Burgers	Totaal
Helemaal mee eens	0,6	0,8	0,7
Mee eens	2,8	0,8	2,5
Neutraal	7,4	8,2	7,5
Mee oneens	26,8	23,0	26,3
Helemaal mee oneens	62,4	67,2	63,1
Totaal	100,0	100,0	100,0

Bijna 90% van de respondenten is van mening dat de minister van Defensie niet weet wat er op de werkvloer leeft.

- *Iedere minister van Defensie hoor ik zeggen: "verder bezuinigen kan en doen we niet" maar vervolgens gebeurt het ieder jaar weer. Vuist op tafel!*
- *Klaar met de eindeloze herhalingen van opeenvolgende ministers die "met pijn in het hart" snijden in Defensie en telkens weer opbouwperspectief beloven, wat keer op keer weer niet nagekomen wordt. Vertrouwen is op deze manier onmogelijk.*
- *Onze Minister heeft binnen een jaar haar geloofwaardigheid te grabbel gegooid door de krijgsmacht wederom te offeren als sluitpost van de begroting, terwijl ze bij haar aantreden zei dat ze voor de krijgsmacht stond.*
- *De politiek heeft zijn ware aard laten zien, de huidige minister voorop.*
- *Waarom roept de top van defensie, luidkeels gesteund door onze Minister, dat we nog steeds alles kunnen en dat we veelzijdig inzetbaar zijn. Zolang als politiek Den Haag in die wensdroom wereld blijft leven zien ze ook niet in dat er niet nog meer bezuinigd kan worden.*

2.5. Bezuinigingen en werken bij Defensie

Er zijn vragen gesteld over de wijze waarop de respondenten hun werk binnen Defensie beleven en in welke mate zij tevreden zijn over Defensie als werkgever en of zij die tevredenheid ook naar buiten uitdragen. Tenslotte is gevraagd of zij dit jaar hebben gesolliciteerd buiten Defensie en in hoeverre zij verwachten om over enkele jaren nog te werken bij Defensie.

Tabel 14. Door de bezuinigingen kan ik mijn werk niet meer veilig doen (in %)

	Militairen	Burgers	Totaal
Helemaal mee eens	16,5	13,9	16,1
Mee eens	34,6	33,6	34,5
Neutraal	32,0	29,5	31,7
Mee oneens	14,0	18,0	14,6
Helemaal mee oneens	2,9	4,9	3,1
Totaal	100,0	100,0	100,0

De helft van de respondenten (50,6%) is van mening dat zij door de bezuinigingen hun werk niet meer veilig kunnen doen.

- *We blijven hetzelfde doen met minder mensen. Kwantiteit wint van kwaliteit. Hierdoor komt de veiligheid in gevaar. Gevolg: (vliegtuig) ongelukken.*
- *Onze leiding is in staat om uiteindelijk toch op doel te komen met de afgezwakte knelpunten als kanttekening. Resultaat: het draait voor geen meter maar we volgen nog steeds besluiten zoals genomen. Zo zitten we in elkaar. Toch? Al was het maar voor onze collega's die het in den verre aangaat.*
- *De bezuinigingen en de onzekerheden hebben grote impact op de gemoedstoestand van militairen en daarmee op de spirit van de eenheden. Dit kan grote gevolgen hebben op de focus, concentratie en dus veiligheid bij het uitoefenen van ons werk.*

Tabel 15. Er heerst een prettige werksfeer binnen mijn eenheid (in %)

	Militairen	Burgers	Totaal
Helemaal mee eens	7,9	8,9	8,0
Mee eens	35,3	26,0	34,1
Neutraal	21,7	16,3	21,0
Mee oneens	26,0	33,3	27,0
Helemaal mee oneens	9,0	15,5	9,9
Totaal	100,0	100,0	100,0

Over de werksfeer binnen de eenheid wordt door de respondenten verschillend gedacht. Meer dan 40% kwalificeert de werksfeer als (zeer) prettig, terwijl 37% het als (zeer) onprettig ervaart. Tevens oordelen de burgers negatiever (48,8%) dan de militairen (35%).

- *De 8-tot-5-mentaliteit die de kop opsteekt. Dit zie ik niet alleen bij oudere militairen, maar zeker ook bij jonge officieren die heel duidelijk kijken naar wat Defensie biedt en wat ze daar zelf voor willen doen. Ook omdat Defensie hen een tijdelijk contract geeft, zijn ze zeker niet 'getrouwd' met Defensie zoals dat vroeger voor het overgrote deel wel zo was.*
- *Werkdruk naar aanleiding van bezuinigingen. De vele personeelwisselingen beïnvloeden continuïteit, kennisverlies en personele chaos op de werkvloer. Uithollen van de staande organisatie op personeels- en materieelgebied.*
- *3 jaar functie duur. Tekort om ervaring op te bouwen. Je collega wordt concurrent. "Goed" voor de werksfeer en veiligheid.*
- *Jammer van de collegialiteit! Een ieder vecht voor zijn eigen broodtrommeltje. Sommigen gaan hierbij over lijken en schuwen geen enkele intrige.*
- *Er wordt extra onrust gecreëerd door ook nog eens na drie jaar opnieuw te moeten solliciteren. Zonder plan erachter.*

Tabel 16. Ik ben tevreden op Defensie als werkgever (in %)

	Militairen	Burgers	Totaal
Helemaal mee eens	3,2	9,0	4,0
Mee eens	17,5	23,0	18,2
Neutraal	22,2	18,0	21,6
Mee oneens	37,9	32,8	37,2
Helemaal mee oneens	19,2	17,2	18,9
Totaal	100,0	100,0	100,0

Van de respondenten is meer dan de helft (56,1%) ronduit ontevreden op Defensie als werkgever. Ook hier valt wederom een verschil tussen militairen en burgers waar te nemen. Militairen zijn ontevredener dan burgers t.w. 57,1% versus 50%.

- *Na alle ellende hebben we het niet eens meer over koopkracht. Als ik in de woestijn loop moet ik me ook nog eens zorgen maken hoe mijn gezin rond moet komen. Armoedig beleid ten top! Laat de overheid ook maar een keer loyaal naar de militair zijn.*
- *Het wordt voor manschappen haast onmogelijk gemaakt om door te groeien naar onderofficier.*
- *Defensie was voorheen een werkgever waar een team een taak had. Samen klaren we elke klus. Dat stond hoog in het vaandel. Die mentaliteit is veranderd tot "ieder voor zich" !! Het zal je tijd wel duren en je ontkomt er niet aan want je moet voor jezelf opkomen, want een ander geeft niks om jou. Defensie ziet je liever gaan dan blijven...dit heeft, waar Defensie altijd voor stond, compleet verziekt.*
- *Wat stelt onbepaalde tijd nog voor?? Niks in mijn ogen, waarvoor ik toch heb gewerkt.*
- *Als dank krijg je al jaren geen loonsverhoging en een inkomensgat tussen Functioneel Leeftijd Ontslag uitkering en AOW. Zo ga je niet met mensen om die zich hebben ingezet voor het vaderland.*

Tabel 17. Ik ben er trots op om voor Defensie te werken (in %)

	Militairen	Burgers	Totaal
Helemaal mee eens	22,2	18,9	21,8
Mee eens	30,2	32,0	30,4
Neutraal	20,8	13,9	19,9
Mee oneens	17,4	25,4	18,4
Helemaal mee oneens	9,4	9,8	9,4
Totaal	100,0	100,0	100,0

Meer dan de helft van de respondenten (52,2%) is trots om voor Defensie te werken.

- *Wat ik zelf merk (ook aan collega's) is dat we moe worden van het onbegrip voor ons werk. Zelf heb ik vaak discussies met vrienden/familie over het nut van Defensie en waarom ons werk niet gedaan kan worden door bijvoorbeeld de politie.*
- *Dan pas zijn ze blij als ze ons zien lopen! Dit kun je alleen zeggen als je op uitzending bent geweest, zoals ik. Dan weet je wat het is om NIKS meer te hebben en word je met beide benen op de grond gezet!! Respecteer je het leven meer en ben ik er trots op om militair te mogen zijn!!*
- *Over alle keuzes zou zoals gewoonlijk "goed" nagedacht zijn. Uiteindelijk blijkt het dan maar half te werken ach ja .. ken Defensie. Toch ben ik trots om militair te zijn en voor mijn land te staan.*
- *Zo zonde.. daar waar we vroeger een krijgsmacht waren die tot ver over de grenzen geroemd werd en waar we als voorbeeld dienden, zijn we nu een lachertje! Welke beloften worden nog waar gemaakt. Het vertrouwen is totaal verloren... en dat na 35 jaar met trots gewerkt te hebben voor Defensie.*

Tabel 18. Verwacht u over enkele jaren nog bij Defensie te werken? (in %)

	Militairen	Burgers	Totaal
Ja	23,7	9,7	21,8
Nee, ik ben bang dat ik ontslagen word	24,8	49,6	28,1
Nee, ik denk dat ik dan buiten Defensie al een baan heb gevonden	16,1	12,2	15,6
Ik weet het niet	35,4	28,5	34,5
Totaal	100,0	100,0	100,0

Slechts 21,8% van de respondenten verwacht over enkele jaren nog bij Defensie te werken. Bijna de helft van de burgers (49,6%) gaat ervan uit dat zij binnen enkele jaren ontslagen zijn. Bij de militairen ziet 16,1% nog mogelijkheden voor een baan buiten Defensie, bij het burgerpersoneel is dat 12,2%.

- *Waar is de waardering voor de militairen die jaren gemotiveerd zijn geweest, goed werk hebben willen afleveren, uitzendingen hebben gedraaid in moeilijke en gevaarlijke omstandigheden, sociaal leven vaak op een laag pitje hebben moeten zetten en nu stank voor dank krijgen. Er is geen enkele waardering, je wordt wegbezuinigd en moet maar zien en hopen dat je weer een baan krijgt in deze crisis.*
- *We moeten allemaal langer werken. Ik moet 3 ½ jaar langer werken maar dat kost mij misschien mijn kop. (Ontslag)*
- *Er wordt van alles beloofd, maar de werkelijkheid is anders!! Je bent maar een nummertje bij Defensie, en dat wordt alleen maar erger. Voor jou nog 1000 anderen.*
- *Ik heb nog nooit aan mijn pensioen gedacht omdat ik het altijd goed naar mijn zin had en zaken voor mij en mijn omgeving goed kon verkopen. Het laatste jaar denk ik steeds vaker in "hoelang nog".*
- *Dagelijks en zelfs jaarlijks werken in onzekerheid heeft mij al heel veel motivatie gekost, en het houdt ergens op.....*

Tabel 19. Heeft u dit jaar zelf gesolliciteerd voor een functie buiten Defensie? (in %)

	Militairen	Burgers	Totaal
Ja	19,4	28,7	20,6
Nee	80,6	71,3	79,4
Totaal	100,0	100,0	100,0

Dit jaar heeft zo'n 20% van de respondenten naar een functie buiten Defensie gesolliciteerd, waarbij burgers hoger scoren dan militairen t.w. 28,7% versus 19,4%. Dit percentage is beduidend hoger dan 2 jaar geleden toen zo'n 9 tot 12% buiten Defensie solliciteerde (Effecten bezuinigingen op het personeel van het Onderzoek Dienstencentrum Gedragwetenschappen). Ook toen bleek dat burgerpersoneel iets vaker solliciteerde dan militair personeel.

- *We hebben alleen maar ingeleverd, alle redenen om bij Defensie te gaan/blijven zijn voor mij weggesneden de afgelopen jaren.*
- *Op mijn afdeling is het merendeel aan het solliciteren. Ze hebben genoeg van de wanorde.*
- *Ik zit zelf bij het korps, en nu gaan ze Rotterdam en Doorn sluiten om in Vlissingen en Den Helder te blijven. Dit zijn letterlijk uithoeken van Nederland, hier zijn maar weinig mensen voor. Dus zal er een leegloop binnen het korps zijn. Ik zit er persoonlijk over na te denken om Defensie/Korps te verlaten. Dit wil ik uiteraard niet, maar ze dwingen mij wel in deze positie. Ik heb een huisje in Rotterdam en ben getrouwd. Ik zie me zelf niet jarenlang boordplaatser in Vlissingen of Den Helder zijn. Daar moeten ze eens over nadenken, want zo lopen er meer binnen het Korps.*
- *Wanneer houdt de onzekerheid en bezuinigingen eens op bij Defensie? Als ik in mijn directe werkomgeving kijk zijn er nog maar weinig collega's gemotiveerd door al de onzekerheden door de reorganisaties. Defensie heeft rust nodig, zodat men de draad weer kan oppakken.*
- *Ik kan door mijn leeftijd geen kant op, collega's lopen weg. De eenheid kan de vulling niet waarmaken, dus niet genoeg onderhoud, ver van huis en erg hoge werkdruk.*
- *Mijn partner en ik werken beiden bij Defensie. We hebben 2 kinderen en langzamerhand ben je een dief van je eigen portemonnee (en dan vooral het spaargeld en toekomst van je kinderen) als je bij Defensie blijft werken.*

Tabel 20. Ik zou anderen aanraden om voor Defensie te komen werken (in %)

	Militairen	Burgers	Totaal
Helemaal mee eens	3,5	4,9	3,7
Mee eens	8,8	13,0	9,3
Neutraal	18,9	13,8	18,2
Mee oneens	32,5	32,5	32,5
Helemaal mee oneens	36,4	35,8	36,2
Totaal	100,0	100,0	100,0

Bijna 70% van de respondenten (zowel militairen als burgers) geven aan, dat zij anderen niet zullen aanraden om voor Defensie te komen werken.

Tabel 21. Alles overziende zou ik opnieuw voor Defensie als werkgever kiezen (in %)

	Militairen	Burgers	Totaal
Helemaal mee eens	6,5	4,1	6,2
Mee eens	18,7	23,0	19,2
Neutraal	26,9	25,4	26,7
Mee oneens	25,5	24,6	25,4
Helemaal mee oneens	22,4	23,0	22,5
Totaal	100,0	100,0	100,0

Aan de respondenten is als slotvraag gesteld of zij zelf opnieuw opnieuw zouden kiezen voor Defensie als werkgever. Bijna 50% van de respondenten geeft aan dan niet meer voor Defensie als werkgever te kiezen. Slechts 25% zou wel voor Defensie kiezen.

2.6. Vergelijking van de verschillende groepen

Voorts is nog gekeken of er verschillen waren tussen

- de groep 35 jaar en jonger (35-) tegenover 36 jaar en ouder (36+)
- de operationele commando's
- burgers en militairen

de groep 35 jaar en jonger (35-) tegenover 36 jaar en ouder (36+)

Uit de resultaten komt naar voren dat de groep 35- minder negatief zijn dan de groep 36+. Ze zijn iets tevredener en hebben iets meer vertrouwen in de leiding van Defensie. In hun mening over de politiek en de minister verschillen beide groepen niet van elkaar.

De operationele commando's

Vergelijking tussen de respondenten van de Koninklijke Marine, de Koninklijke Landmacht en de Koninklijke Luchtmacht laat zien, dat er bij de beantwoording van de vragen nagenoeg geen onderlinge verschillen zijn. Blijkbaar is er ondanks de verschillen in organisatie en cultuur bij de respondenten uit de operationele commando's (KM, KL en KLu) een soort van 'algeheel gevoelen' in de beantwoording van de vragen.

Burgers en militairen

Over het algemeen zijn burgers significant iets 'negatiever' bij de vragen:

- Ik heb vertrouwen in de top van mijn eigen het defensieonderdeel (tabel 10)
- De top van Defensie weet wat er leeft op de werkvloer (tabel 12)
- Er heerst een prettige werksfeer binnen mijn eenheid (tabel 15)

Voorts laten de resultaten zien dat burgers iets vaker dit jaar hebben gesolliciteerd (tabel 19) en bang zijn dat ze over enkele jaren ontslagen zullen worden (tabel 18)

Hoofdstuk 3 Conclusies en aanbevelingen

Wat zijn de resultaten van de opiniepeiling in het kort? De resultaten zijn de resultaten, die spreken voor zich en die liegen er niet om. Bijna duizend defensiemedewerkers hebben, vaak zeer uitgesproken, opvattingen weergegeven en hun gevoel laten spreken. Daarnaast lieten vele leden ook mondeling dezelfde geluiden horen. Dat aantal is zo groot dat je dat niet kunt bagatelliseren, noch als Defensieleiding, noch als politici, noch als vakbond. Ook al is er sprake van een opiniepeiling en is dit geen wetenschappelijk onderzoek.

Uit de uitkomsten van deze opiniepeiling spreekt urgentie, dat zou de Defensieleiding ter harte moeten nemen. En dat zou óók voor politici moeten gelden. De AFMP hoopt dat die urgentie ook onderkend wordt. De militaire vakbond AFMP maakt zich in ieder geval ernstig zorgen over de uitkomsten van deze opiniepeiling.

Het vertrouwen in de Defensieleiding

Van de respondenten heeft 49% geen vertrouwen in de top van het eigen defensieonderdeel en heeft 65% geen vertrouwen in de top van Defensie. Bijna 70% is van mening dat de top niet weet wat er leeft op de werkvloer en voor bijna 90% van de respondenten geldt dat de minister van Defensie niet weet wat er op de werkvloer leeft. De helft van de respondenten is van mening dat zij door de bezuinigingen hun werk niet meer veilig kunnen doen. Over de werksfeer binnen de eenheid wordt door de respondenten verschillend gedacht. Meer dan 40% kwalificeert de werksfeer als (zeer) prettig, terwijl 37% het als (zeer) onprettig ervaart. Van de respondenten is meer dan de helft (56,1%) ronduit ontevreden over Defensie als werkgever. Slechts 21,8% van de respondenten verwacht over enkele jaren nog bij Defensie te werken, bijna de helft van de burgers (49,6%) en bijna een kwart van de militairen gaat ervan uit dat zij binnen enkele jaren ontslagen zijn. Daarnaast heeft zo'n 20% van de respondenten dit jaar naar een functie buiten Defensie gesolliciteerd. Bijna 70% van de respondenten (zowel militairen als burgers) geven aan dat zij anderen niet zullen aanraden om voor Defensie te komen werken. Aan de respondenten is ten slotte gevraagd of zij opnieuw zouden kiezen voor Defensie als werkgever. Bijna 50% van de respondenten geeft aan dan niet meer voor Defensie als werkgever te kiezen. Slechts 25% zou dat wel doen.

Grootste zorg baart de AFMP het geringe vertrouwen dat het defensiepersoneel nog in haar eigen leiding heeft. Jaar op jaar op jaar bezuinigen, heeft er enorm "ingehakt" bij het personeel.

Waarom is juist het vertrouwen van het Defensiepersoneel in haar leiding zó cruciaal?

De grondwettelijke taken van Defensie en de omstandigheden waaronder die taken moeten worden uitgevoerd, vragen een krijgsmacht die als het er op aankomt slagvaardig kan optreden. Dit vraagt naast integer leiderschap en goed materieel, personeel dat blind kan vertrouwen op haar leiding. De Defensieorganisatie valt of staat met de mensen en hun loyaliteit aan de organisatie, dié maken de organisatie. Je vraagt aan de defensiemedewerker namelijk iets heel bijzonders; of hij of zij bereid is zo nodig zijn veiligheid (en leven) te riskeren voor de veiligheid (en het leven) van een ander.

Vertrouwen en loyaliteit waren altijd een groot goed binnen de Defensieorganisatie. Vertrouwen en loyaliteit zijn de belangrijkste basisvoorwaarden om als Defensie goed te kunnen functioneren. Maar jaren lang loyaliteit van de medewerkers vragen en daar als organisatie en politiek nauwelijks iets tegen over stellen, heeft wel zijn prijs en heeft het vertrouwen enorm geschaad.

De bestaanszekerheid van mensen is weg, jarenlang bezuinigen, waarbij reorganisatie op reorganisatie is gestapeld, heeft er toe geleid dat de rek er nu écht helemaal uit is bij mensen. Medewerkers hebben het gevoel dat de ziel uit de organisatie is gesneden. Juist defensiemedewerkers willen zekerheid. Dat ze zich niet druk hoeven te maken over hun baan, hun inkomen, hun materieel, of onnodige onveiligheid. Zij willen hun werk naar behoren kunnen uitoefenen, zowel binnen Nederland als tijdens een missie, zonder dat hun bestaanszekerheid voortdurend onder druk staat. En aan al die zekerheden is jarenlang getornd. Dat tast het vertrouwen en de loyaliteit enorm aan.

Loyaliteit aan de leiding was al langer tanende. Zeer zorgelijk is dat de laatste jaren, door gedwongen ontslagen, ook de onderlinge loyaliteit op het spel staat. Collega's zijn concurrenten geworden, in plaats van "kameraden" die elkaar door dik en dun steunen. En waar de loyaliteit van en tussen mensen zó op de proef wordt gesteld, brengt dat risico's met zich mee. Het risico dat de veiligheid in het geding is omdat we straks geen slagvaardige krijgsmacht meer hebben.

Het vertrouwen in de politiek

De grondhouding van politici op Defensie is de afgelopen jaren sterk veranderd. Defensie bleek steeds opnieuw een makkelijke prooi voor bezuinigingen. Mede ingegeven door een gebrek aan maatschappelijk draagvlak, waarin door zowel politici als defensieleiding volstrekt onvoldoende geïnvesteerd is. Het vertrouwen van het defensiepersoneel in de politiek is dan ook laag. Meer dan 85% van de respondenten heeft er totaal geen begrip voor dat Defensie opnieuw fors moet bezuinigen. Ruim 80% van de respondenten denkt dat er binnen twee jaar opnieuw ingrijpend bezuinigd wordt op Defensie. Terwijl 90% van de respondenten aangeeft dat door alle bezuinigingen de veiligheid van Nederland op het spel staat. Bijna alle respondenten (95,7%) geven aan geen enkel vertrouwen in de besluitvorming van de politiek over Defensie te hebben. Daarbij wordt de politiek door de respondenten verweten dat zij zich er onvoldoende van bewust zijn dat bezuinigen op Defensie altijd tot gevolg heeft dat er navenant minder taken kunnen worden uitgevoerd. Doordat de politiek de ambities voortdurend op een te hoog niveau legt, zonder daarbij de bijbehorende financiële middelen te garanderen, worden tekorten op de exploitatie steeds opnieuw afgewenteld op het personeel. Ook hier geldt dat jaar op jaar bezuinigen de bestaanszekerheid van het Defensiepersoneel aantast waardoor de motivatie en het vertrouwen in de politiek tot bijna het nulpunt is gedaald.

Aanbevelingen:

De resultaten leiden tot de AFMP betreft tot een drietal aanbevelingen die om de hoogste urgentie vragen.

1. Het is noodzaak om het vertrouwen van het personeel in haar Defensieleiding te herstellen. Ga zichtbaar voor je mensen staan! Toon goed werkgeverschap:
  - Garandeer de bestaans- en inkomenszekerheid van het personeel, binnen of buiten Defensie.
  - Kom afspraken na, of het nu bijvoorbeeld om functietoewijzing, opleiding of loopbaanbegeleiding gaat.
  - Zorg dat teams op sterkte zijn en er voldoende veilig materieel beschikbaar is.
  - Vermijd onderlinge concurrentie, kijk kritisch naar het verminderen van functiewisselingen en verplichte roulatie om de drie jaar.
  - Geef het personeel de (financiële) waardering die hen toekomt.
2. De politiek moet veel nadrukkelijker aangeven wat zij op middellange termijn van Defensie verwacht, hoe zij de grondwettelijke taak van Defensie wil invullen. Daarbij hoort het maken van echte keuzes, en het accepteren van de consequenties die dat op financieel, personeel en materieel gebied heeft.
3. Herstel van het maatschappelijk draagvlak; dat is een gezamenlijke opdracht waar de Defensieleiding en de politiek voor zouden moeten staan.

Deze, en eventueel aanvullende aanbevelingen van collega bonden, willen wij graag samen met de Defensieleiding, de politiek én de andere militaire vakbonden op hoog niveau én op korte termijn bespreken.

Het is vijf voor twaalf, maar nog net niet té laat om het tij te keren.

Bijlage A de onderzoeksopzet

In verband met de anonimiteit is er bij de opzet van de vragenlijst ervoor gekozen om de persoonskenmerken algemeen te houden. Een gerichte verbijzondering naar rang/schaal, leeftijd of eenheid is om die reden achterwege gelaten. De vragen uit de vragenlijst zijn deels voortgekomen uit eerdere onderzoeken die het Dienstencentrum Gedragswetenschappen van het ministerie van Defensie heeft gehouden (o.a. *Effecten Bezuinigingen op het Personeel*, 24 februari 2012, nr GW 12-010).

De vragenlijst is op 17 september 2013 online gezet op de AFMP-website, waarbij helder en duidelijk is gecommuniceerd dat ook niet-leden werkzaam bij Defensie aan de vragenlijst konden deelnemen. De vragenlijst was zodanig ingericht dat respondenten slechts éénmaal de vragenlijst konden invullen.

Aan de respondenten zijn 22 gesloten vragen voorgelegd. Voorts werd in een open vraag aan de respondenten de mogelijkheid geboden om aanvullend in eigen woorden hun mening te geven. Tenslotte werd de optie geboden om het mailadres achter te laten zodat de AFMP hen op de hoogte kon houden van de voortgang van het onderzoek. Van die laatste mogelijkheid is door 337 respondenten gebruik gemaakt.

Via de AFMP-website, Facebook, LinkedIn, twitter en de AFMP-nieuwsbrief is op 17 september 2013 aandacht gevraagd voor deze vragenlijst. Tevens is aan de respondenten verzocht om de link zogenaamd te 'sharen' binnen de eigen facebook/linkedin/mail-community. Binnen 30 uur was de vragenlijst al door 500 personen ingevuld.

Aan hen die hun mailadres hadden achtergelaten is een week na invulling gevraagd om meer collega's te enthousiasmeren om de vragenlijst in te vullen. Tevens is aan deze respondenten aanvullend medegedeeld, dat de enquête rond 20 oktober 2013 zou sluiten en de resultaten eind oktober 2013 bekend worden gemaakt.

Bij de controle van de eerste resultaten bleek, dat bij de groep militairen ook enkele gepensioneerden de moeite hadden genomen om de vragenlijst in te vullen. Daar bij de leeftijdsgroep 56 jaar en ouder niet te achterhalen valt of het actief dienende militairen betreft is voor de zuiverheid van de gegevens er voor gekozen om deze specifieke groep militairen buiten de onderzoeksgroep te houden. Tevens heeft deze groep er mogelijk zicht op om als zogenaamde 'ontslagbeschermer' de krijgsmacht te kunnen verlaten.

Als extra controle is bezien in hoeverre toevoeging van deze groep 56+ de resultaten aanmerkelijk zou beïnvloeden. Bij alle antwoorden op de vragen kon tussen beide groepen slechts zeer geringe verschillen worden vastgesteld, zodat de onderzoeksgroep beperkt is tot al het burgerpersoneel werkzaam bij Defensie én het militair personeel tot 56 jaar.

Een medewerker van de afdeling sociologie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam heeft de statistische verwerking en analyse van de gegevens uitgevoerd.

Bijlage B Lijst van afkortingen

ACS	Auditcontrol systematiek
AFMP	Algemene Federatie van Militair Personeel
AOCS	Air Operations Control Station (Nieuw Milligen)
BS	Bestuursstaf
CAO	Collectieve Arbeidsovereenkomst
CDC	Commando Dienstencentra
CDS	Commandant der Strijdkrachten
CLAS	Commando Landstrijdkrachten
CLSK	Commando Luchtstrijdkrachten
CZSK	Commando Zeestrijdkrachten
DMO	Directie Materieel Organisatie
FLO	Functioneel Leeftijdsontslag
KMar	Koninklijke Marechaussee
SAS	Shared Air Traffic Control System
SG	Secretaris-generaal